

หลักธรรมที่ปรากฏในธรรมบทเรื่องพระจกขุบาลเถระที่มีอิทธิพลต่อความ เชื่อและวัฒนธรรมเพื่อการประยุกต์ใช้ในสังคมไทยยุคปัจจุบัน*

THE DOCTRINES IN DHAMMAPADA, STORY OF THERA CAKKHUPALA INFLUENCING THE BELIEFS AND CULTURES FOR APPLYING TO THAI SOCIETY IN MODERN TIMES

พระมหาธีระวัฒน์ ธิติโชติ (กมลวิบูลย์)¹, จตุภูมิ แสนคำ² และ จุมพล สุธะตะ³

Phramaha Theerawat Thitichoti (Kamoonviboon)¹, Jatuphoom Saenkham² and Jumpol Suyata³

¹⁻³มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

¹⁻³Mahamakut Buddhist University, Thailand

Email: nk_pps@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มุ่งนำเสนอหลักธรรมที่ปรากฏในธรรมบทเรื่องพระจกขุบาลเถระที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อและวัฒนธรรมเพื่อการประยุกต์ใช้ในสังคมไทยยุคปัจจุบัน มีวัตถุประสงค์ 3 ประการคือ 1) เพื่อศึกษาความหมาย ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท 2) เพื่อศึกษาหลักธรรมจากเรื่องพระจกขุบาลเถระที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อ และวัฒนธรรมในสังคมไทย 3) เพื่อศึกษาแนวทางในการนำหลักธรรมที่ได้มาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาสังคมไทยในยุคปัจจุบัน

จากการศึกษาได้ข้อสรุปว่า 1) คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เป็นการนำบทพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นพระคาถาย่อ ๆ มาอธิบายขยายความให้เข้าใจง่าย สามารถเข้าถึงผู้อ่านได้ทุกระดับชั้น เป็นแม่แบบที่สำคัญในการปฏิบัติตนตามขนบธรรมเนียมประเพณีของหลายภูมิภาคทั่วโลกที่รับอารยธรรมอินเดีย 2) หลักธรรมที่ปรากฏในเรื่องพระจกขุบาลที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อและวัฒนธรรมไทยมี 3 เรื่อง คือ ความเชื่อเรื่องเทวดา ความเชื่อเรื่องการอธิษฐาน และความเชื่อเรื่องกรรม 3) หลักธรรมที่ได้สามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาสังคมไทยได้ โดยใช้สติปัญญาเป็นเครื่องกำกับ

คำสำคัญ: ธรรมบท, พระจกขุบาลเถระ, ความเชื่อและวัฒนธรรมไทย

* Received 30 November 2023; Revised 18 December 2023; Accepted 29 December 2023

Abstract

The study of the doctrines in Dhammapada, story of Thera Cakkhupala influencing the beliefs and cultures for applying to Thai society in Modern times has 3 purposes which are to study 1) the meaning and the importance of the commentary Dhammapada doctrine, 2) dharmic principles in the story of Thera Cakkhupala which influence the beliefs and cultures in Thai society, 3) the guideline for improvising Thai society in Modern times.

As the consequences, 1) the commentary Dhammapada doctrine is the explanation of the Dhamma that the Lord Buddha preached in the form of a short verse to make it easier for all caste and the important model for behavior of people in the Indianized states all around the world; 2) There are 3 dharmic principles in the story of Thera Cakkhupala influencing Thai beliefs and cultures which are gods, wishes, and deeds; 3) the dharmic principles can apply to improvise Thai society under intelligence control.

Keywords: Dhammapada, Thera Cakkhupala, Thai beliefs and cultures

บทนำ

ธรรมบท หรือ ธรรมปท เป็นเทศนาประเภทร้อยกรองของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงแก่บุคคลชั้นต่างระดับ มีตั้งแต่บรรพชิต คฤหัสถ์ นักปราชญ์ ชาวบ้านธรรมดา จนกระทั่งเด็กเล็กๆ ก็มี เนื้อหาธรรมะจึงมีหลายระดับทั้งสูงและต่ำคละกันไป ธรรมบทนั้นโดยความหมายก็คือ บทแห่งธรรม, บทธรรม, ข้อธรรม เมื่อกล่าวโดยแยกศัพท์ “ธรรม” หมายถึง สภาพที่ทรงไว้, ธรรมดา, ธรรมชาติ, ความดี, ความถูกต้อง, แบบแผน คำว่า “ธรรม” ตัวเดียวในภาษาบาลีมีความหมายมากมายหลายประการ แต่โดยทั่วไปเมื่อพูดถึงคำว่า “ธรรม” ความสำคัญของคนเรามักมุ่งไปที่คุณงามความดี เมื่อรวมกับคำว่า “ปท” ซึ่งหมายถึง ทางเดิน, หนทาง, อุบาย จึงรวมความหมายได้ว่า ทางแห่งความดี หลักธรรมในคัมภีร์พระธรรมบทนี้เป็นหัวข้อสั้นๆ แต่ลึกซึ้งกินใจผู้ฟัง ส่วนใหญ่มัก เตือนสติไม่ให้ประมาทในการบำเพ็ญความดี

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (อุปสมมหาเถร) (2545) อธิบายการเรียกชื่อหรือการตั้งชื่อใน คัมภีร์พระธรรมบทมี 3 ลักษณะคือ 1) ส่วนใหญ่ตั้งตามชื่อสาระทางธรรมที่กล่าวในวรรค เช่น หมวดที่กล่าววิเคราะห์เรื่องจิต เรียกว่า จิตตวรรค หมวดที่กล่าวถึงเรื่องความรัก เรียกว่า ปิยวรรค เป็นต้น 2) ตั้งตามลักษณะวิธีการเปรียบเทียบ เช่น หมวดพระคาถาที่กล่าวเปรียบเทียบแนวทางการปฏิบัติธรรมกับดอกไม้ เรียกว่า ปุปผวรรค หมวดที่กล่าวเปรียบเทียบกับช้าง เรียกว่า นาควรรค เป็นต้น 3) ตั้งชื่อตามลักษณะวิธีการจัดรวมบทพระคาถา กล่าวคือ หมวดที่มีการรวมบท คาถากล่าวถึงสิ่งตรงกันข้ามกันเป็นคู่ เรียกว่า ยมกวรรค เช่น ในบทพระคาถาแรกของยมกวรรคนี้ กล่าวถึงเรื่องทุกข์ว่า

มโนปุปพฺงคฺมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
 มนสา เจ ปทฺฐุญฺเณ ภาสติ วา กโรติ วา
 ตโต นํ ทุกฺขมนเวติ จกฺกัว วหโต ปทํ. (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2550)
 “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ,
 ถ้าบุคคลมีใจร้าย พุดอยู่ที่ดี ทำอยู่ที่ดี, ทุกข์ย่อมไปตามเขา
 เพราะเหตุนั้น ดุจล้อมหมุ่นไปตามรอยเท้าโค ผู้นำแอกไปอยู่ ฉะนั้น.”
 (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2550)

บทพระคาถาที่ 2 กล่าวถึงเรื่องสุข เป็นคู่กับบทพระคาถาแรกว่า

มโนปุปพฺงคฺมา ธมฺมา มโนเสฏฺฐา มโนมยา
 มนสา เจ ปสนฺเนน ภาสติ วา กโรติ วา
 ตโต นํ สุขมนเวติ ฉายาว อนุปายินี.
 (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2550)

“ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จแล้วด้วยใจ,
 ถ้าบุคคลมีใจดี พุดอยู่ที่ดี ทำอยู่ที่ดี, ความสุขย่อมไปตามเขา
 เหมือนเงาติดตามตัวเขาไป ฉะนั้น.”
 (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2550)

นอกจากนี้พระคณาธรรมบทได้มีการแปลเป็นภาษาต่างๆ จำนวนมาก มีปรากฏในรูปแบบของภาษาสันสกฤตก็มี ดังตัวอย่างนี้

มนะปุรวงคมา ธรรมา	มนะศรัชฎา มโนมยา
มนสา เจตปุรุษุณ	ภาษาเต วา กโรติ วา
ตตเอน ทุชมนเวติ	จกรมิว วหะเต ปทม.

(สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (อุปสมมหาเถร) (2545)

เรื่องเล่าที่มาในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทเป็นแม่แบบที่สำคัญในการปฏิบัติตนตามขนบธรรมเนียมประเพณี เพราะในเรื่องเล่าในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทจะเป็นเรื่องของ การประพาสตนให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรม จริยธรรม ซึ่งเป็นเรื่องของการประพฤติปฏิบัติตามหลักทางพระพุทธศาสนา คนไทยนิยมยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี เพราะมีความเชื่อ ความศรัทธาในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา และเป็นบรรทัดฐานในการประพฤติปฏิบัติ เมื่อประพาสตนยอมไปสู่สวรรค์ ประพาสตนยอมไปสู่นรก ดังนั้น วัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ของไทยนั้นรับมาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาทั้งนั้น และแสดงถึงวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยในแต่ละภาคส่วน คติความเชื่อ พิธีกรรม ขนบธรรมเนียม และประเพณีของไทยล้วนมาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

ในบทความนี้ ผู้เขียนได้นำเรื่องพระจักขุบาลเถระ ที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทภาคที่ 1 มาเป็นหัวข้อในการศึกษาหลักธรรม พิธีกรรม ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี สภาพสังคม เพื่อสะท้อนให้เห็นภาพลักษณ์ในสังคมปัจจุบันที่ได้รับอิทธิพลจากธรรมบทเรื่องนี้อย่างไร และสามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาสังคมในยุคปัจจุบัน ได้อย่างไร

ความเป็นมาและความสำคัญของคัมภีร์ธรรมบท

ธรรมบทเป็นอรรถกถาที่พระอรรถกถาจารย์แต่งขึ้นโดยมีนิทานประกอบเพื่ออธิบายความแห่งหลักธรรม 434 คาถา ในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 25 เรื่องที่แต่งอธิบายในอรรถกถามีทั้งหมด 302 เรื่อง แต่ละเรื่องประกอบด้วยหลักธรรม คติธรรม และสารประโยชน์มากมาย

สำหรับระยะเวลาอายุของธรรมบท เรายังไม่สามารถกำหนดลงไปให้แน่นอนได้ แต่ก็เชื่อกันตามความคิดเห็นของพระพุทโธษาจารย์ว่า เกิดขึ้นเมื่อคราวทำสังคายนาร้อยกรองพระธรรมวินัยครั้งแรกหรือที่เรียกว่าปฐมสังคีติซึ่งจัดทำโดยวิธีการท่องจำหรือมุขปาฐะ ภายหลังจึงมีการจารึกลงในใบลานเป็นลายลักษณ์อักษรในรัชสมัยของพระเจ้าวรมหาธรรมิกราชแห่งศรีลังกาเมื่อประมาณ 88 ถึง 76 ปีก่อนคริสตกาล

เกี่ยวกับอรรถกถาธรรมบทนั้น วิลเฮล์ม ไกเกอร์ (Wilhelm Geiger, 1968 : 25) ได้กล่าวไว้ในหนังสือวรรณคดีและภาษาบาลีของเขาว่า เมื่อพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระได้ทำสังคายนาครั้งที่ 3 เสร็จเรียบร้อยแล้ว พระมหินทเถระได้นำเอาพระไตรปิฎกและอรรถกถาไปยังประเทศศรีลังกาเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนาจนชาวศรีลังกาเลื่อมใสและออกบวชในพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก เมื่อพระมหินทเถระนำพระไตรปิฎกและอรรถกถาไปยังประเทศลังกาแล้ว ได้มีการแปลพระไตรปิฎกและอรรถกถาเป็นภาษาสิงหล พระเถระชาวลังกาผู้แตกฉานในพระไตรปิฎกได้แต่งคาถาเป็นภาษาสิงหลจนกล่าวได้ว่า ยุคนี้พระพุทธศาสนาและวรรณคดีบาลีได้รุ่งเรืองในประเทศลังกา มีหลักฐานดังที่พระเรวตเถระผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ของพระพุทโธษาจารย์ได้กล่าวกับพระพุทโธษาจารย์เมื่อคราวที่ท่านแต่งคัมภีร์อรรถกถาสาลินี อรรถกถาแห่งคัมภีร์ธัมมสังคณีเสร็จเรียบร้อยแล้วและกำลังจะเริ่มแต่งอรรถกถาแห่งปริตตสูตรว่า “มีพระไตรปิฎกอย่างเดียวที่เก็บรักษาไว้ในชมพูทวีป อรรถกถาไม่มีเลยทั้งคำแปลอันสมบูรณ์ของนิกายต่างๆ ก็ไม่มี สิงหลอรรถกถามีอยู่ อรรถกถาเหล่านั้นเขียนเป็นภาษาสิงหลโดยพระมหินทเถระผู้ฉลาดชั้นเลิศ ท่านจงไปที่นั่น เรียนและแปลอรรถกถาเหล่านั้นเป็นภาษามาคธีเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก”

ตามประวัติพระพุทโธษาจารย์ เดิมนับถือศาสนาพราหมณ์ เกิดที่พุททคยา ชื่อเดิมไม่ปรากฏ ท่านได้เรียนรู้จนจบศิลปศาสตร์ทั้งหมดจนชำนาญในไตรเวท ชอบการโต้เถียงและได้ชัยชนะมาตลอดชมพูทวีป ภายหลังได้ได้วาทะกับพระเรวตเถระ ท่านไม่สามารถตอบคำถามของพระเรวตเถระได้จึงยอมเป็นลูกศิษย์และขอบวชในพระพุทธศาสนา เมื่อบวชแล้วท่านมีนามภาษาบาลีว่า “พุทโธสะ” หมายความว่ามีความกลัวพระสุรเสียงของพระพุทธเจ้า ท่านได้แต่งคัมภีร์ญาโณทัยเป็นเล่มแรกและได้แต่งคัมภีร์อรรถกถาสาลินี อรรถกถาคัมภีร์ธัมมสังคณี ทั้งสองเล่มนั้นแต่งที่อินเดีย (F. Max Muller. Introduction, xxii) และเมื่อท่านจะเริ่มแต่งอรรถกถาปริตตสูตรท่านไม่มีคัมภีร์อรรถกถาสำหรับค้นคว้าในอินเดีย พระเรวตเถระพระอุปัชฌาย์จึงแนะนำให้ท่านเดินทางไปศึกษาอรรถกถาที่เป็นภาษาสิงหลในเกาะลังกา เพราะว่าที่เกาะลังกานั้นมีคัมภีร์

อรรถกถาและหนังสือเกี่ยวกับพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมากมาย ดังนั้น เมื่อท่านศึกษาสำเร็จแล้ว จึงได้แปลอรรถกถาเหล่านั้นเป็นภาษามคธ (G.P. Malalasekara, 1958 : 81)

ในระหว่างที่พระพุทโธษาจารย์เดินทางไปยังเกาะลังกา ตรงกับสมัยของพระมหานามะ ประมาณ ค.ศ. 410 - 432 หรือประมาณ พ.ศ. 963 เมื่อท่านเดินทางไปถึงมหาวิหารเมืองอนูราธปุระจึงได้แจ้งความประสงค์ของตนให้พระภิกษุสงฆ์ในมหาวิหารทราบ ท่านเหล่านั้นจึงได้ให้คาถาภาษาบาลี 2 คาถา เพื่อให้พระพุทโธษาจารย์แต่งอธิบายเป็นการทดสอบภูมิความรู้ด้วย ท่านจึงได้แต่งหัวข้อย่อพระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์เล่ม 1 ชื่อวิสุทธิมรรคจนเป็นที่พอใจของภิกษุเหล่านั้น ครั้นแล้วพระพุทโธษาจารย์จึงได้ใช้ห้องสมุดแห่งมหาวิหาร แปลอรรถกถาเหล่านั้นเป็นภาษามคธทั้งหมดแล้วจึงเดินทางกลับชมพูทวีป

วรรณกรรมบาลีที่พระพุทโธษาจารย์แต่งและแปลนั้นจัดเป็น 2 ประเภทคืออรรถกถาและวรรณกรรมดั้งเดิม ธัมมปัทมฐกถาหรืออรรถกถาธรรมบทนั้นเป็นอรรถกถาอธิบายความพระธรรมบทซึ่งพระพุทโธษาจารย์เป็นผู้แต่งและแต่งขึ้นภายหลังอรรถกถาชาดก วิลเฮล์ม ไกเกอร์ (Wilhelm Geiger) มีมติว่า ไม่น่าจะเป็นไปได้ที่พระพุทโธษาจารย์แต่งอรรถกถาธรรมบทและนักวิชาการหลายท่านก็ไม่ยอมรับว่า คัมภีร์นี้เป็นผลงานของพระพุทโธษาจารย์ เพราะลีลาสำนวนและวิธีการอธิบายหลักธรรมต่างจากเรื่องอื่นที่ท่านเป็นผู้แต่งในคำนำของธัมมปัทมฐกถาฉบับโรมัน

คัมภีร์ธรรมบทมีเฉพาะคาถาที่เป็นร้อยกรองไม่มีเรื่องราวที่แต่งเป็นร้อยแก้ว เชื่อกันว่าพระพุทโธเจ้าตรัสเป็นคาถาไว้ ส่วนอรรถกถาธรรมบทมีทั้งคาถาและเรื่องราวที่แต่งเป็นร้อยแก้ว ประกอบ เรื่องในอรรถกถาธรรมบทมีลักษณะเป็นเรื่องของพระพุทโธศาสนามากกว่าชาดก ตัวละครในเรื่องส่วนใหญ่เป็นสาวกของพระพุทโธเจ้าทั้งนั้น แต่เรื่องชาดกก็มีปรากฏอยู่ในอรรถกถาธรรมบทบ่อยครั้งเหมือนกัน ลักษณะการเขียนอรรถกถาธรรมบทได้รับอิทธิพลส่วนใหญ่จากนิบาตชาดก วิมานวัตถุ เปตวัตถุ สุตตันตนิบาตและวินยปิฎก เรื่องทุกเรื่องในอรรถกถาธรรมบทประกอบด้วย 4 ส่วนคือ 1) ปัจจุบันวัตถุ เริ่มเรื่องด้วยพวกภิกษุสนทนากันในโรงธรรมกล่าวถึงบุคคลและกรรมของเขา พระพุทโธเจ้าทรงทราบจึงเสด็จมาตรัสแสดงธรรมเทศนา 2) อดีตวัตถุ เรื่องในอดีต พระพุทโธเจ้าทรงตรัสกรรมของเขาในชาติก่อนๆ ให้ภิกษุทั้งหลายฟัง 3) คาถา การแต่งที่มีลักษณะเป็นร้อยกรอง มีทั้งในปัจจุบันและอดีตจะมีหนึ่งคาถาหรือมากกว่าหนึ่งคาถาก็ได้ 4) เวยาकरणะ แปลอธิบายคาถาในลักษณะคำต่อคำ

ธรรมบทได้มีผู้แปลเป็นภาษาต่าง ๆ หลายภาษาไม่เฉพาะแต่ในอินเดียและในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ยังมีการแปลเป็นภาษาต่าง ๆ เผยแพร่ไปในยุโรปอีกด้วย ธรรมบทมีฉบับแปลเป็นภาษาปรากฤต สันสกฤตผสมและฉบับแปลเป็นภาษาสันสกฤตอย่างเดียว และฉบับที่แปลเป็นภาษาจีนก็ได้รับยกย่องว่าเป็นฉบับที่มีค่ามาก

สำหรับในประเทศไทยเคยมีการแปลธรรมบทเป็นภาษาไทยและจัดพิมพ์มาแล้วหลายครั้งที่แพร่หลายคือฉบับที่ภูฏานภาค 1 ถึง 8 ของคณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย ที่จัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเป็นคู่มือการศึกษาภาษาบาลีของคณะสงฆ์ไทย โดยจัดพิมพ์มาตั้งแต่ พ.ศ. 2480 และจัดพิมพ์ต่อเนื่องมาอีกมากกว่า 20 ครั้ง แต่สำนวนการแปลค่อนข้างจะรักษารูปศัพท์เดิมเอาไว้มาก จึงทำให้ผู้ที่ไม่คุ้นเคยกับภาษาบาลีอ่านเข้าใจยาก

การรวบรวมเรื่องในอรรถกถาธรรมบทมีความเกี่ยวข้องกับพระไตรปิฎก ในเรื่องพระจักขุบาล มีการนำเนื้อหาเกี่ยวกับดวงจิต หรือใจ มาอ้างอิงบางส่วน คือนำมาจากพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เช่น **เตนาค ภควา ปกสฺสรมิถิ ภิกฺขเว จิตฺตํ ตถจ โข อาคนตุ เกหิ อุปกฺกิลเสหิ อุปกฺกิลฺลฐนฺติ** (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2550 : 22) แปลว่า “เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ผุดผ่อง แต่มั่นเศร้าหมองแล้ว เหตุอุปกิลเลสทั้งหลาย ซึ่งจรมาแล” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2550 : 33) เพราะฉะนั้น โดยสภาพดั้งเดิมแล้ว จิตใจนี้มีธรรมชาติผ่องแผ้วบริสุทธิ์ประภัสสร

พระพุทธเจ้าทรงประกาศคำสอนในยุคที่มีศาสดาและเจ้าลัทธิร่วมสมัยอยู่มาก การที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศคำสอนให้ได้ผล พระองค์ทรงมีพุทธวิธีในการสอน ดังที่ปรากฏในเรื่องจักขุบาล เช่น การสอนแบบค่อยเป็นค่อยไป ไม่รีบร้อนปูพื้นฐานให้แน่นก่อน รอคอยเวลาที่เหมาะสม เกิดศรัทธาที่แน่วแน่แล้วจึงสอนให้ผู้เรียนได้รับมรรคผลขั้นสูงขึ้นไปตามลำดับ ดังเช่นในตอนพระพุทธเจ้าจะแสดงอนุปพพิกขาแก่ผู้ที่ยังไม่มีความรู้พื้นฐานทางพระพุทธศาสนามาก่อน โดยเริ่มจากการให้ทาน แล้วให้รู้จักรักษาศีล แล้วแสดงสวรรค์ที่ผู้ทำทานรักษาศีลจะได้รับ แล้วแสดงโทษของกาม ท้ายที่สุดก็ทรงแสดงอานิสสของการออกบวช เมื่อผู้เรียนผู้ฟังเข้าใจ มีพื้นฐานแล้วก็จะตรัสอธิบาย 4 กล่าวคือทรงสอนให้ผู้ฟังเห็นสิ่งที่กำลังประสบอยู่ ค้นหาเหตุให้พบแล้วแก้ปัญหาที่เหตุนั้น จึงทำให้ผู้ฟังเข้าใจสิ่งที่สอนได้และเป็นการแก้ปัญหาที่ถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา

ประวัติความเป็นมาโดยย่อเรื่องพระจักขุบาลเถระ

เรื่องพระจักขุบาลเถระ เป็นนิทานธรรมบทเรื่องแรกที่พระอรรถกถาจารย์คือพระพุทโธสาจารย์ได้รจนาไว้ ปรากฏอยู่ในมกวัคค์วินยนา โดยตั้งบทบาลีคือ **มโนปุพพคมารมมา ฯลฯ จกัภว วหโต ปท** เป็นบทตั้งแล้วแต่งบาลีอธิบายมีพระจักขุบาลเถระและบุพพกรรมของท่านเป็นเนื้อเรื่องประกอบ โดยมีเรื่องย่อดังนี้

ในเมืองสาวัตถี มีเศรษฐีชื่อว่า มหาสุวรรณ ผู้ร่ำรวยมีทรัพย์สมบัติมากแต่ไม่มีบุตร วันหนึ่งไปอาบน้ำที่ท่าน้ำ ตอนกลับได้เห็นต้นไม้ใหญ่ต้นหนึ่งจึงคิดในใจว่า น่าจะมีเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่รักษาอยู่ จึงให้คนไปทำความสะอาดแล้วบนบานขอให้ได้บุตร ภายหลังเขาได้บุตรชายสองคน คนโตชื่อว่ามหาบาล คนรองชื่อว่า จุลบาล

เมื่อเศรษฐีผู้เป็นพ่อและแม่ตายไปหมดแล้วได้ครอบครองสมบัติต่อ ภายหลังมหาบาลได้ฟังธรรมจากพระพุทเจ้า เรื่อง อนุปุพพิกถา 5 คือ 1) ทานกถา (พรรณนาทาน) 2) สีลกถา (พรรณนาศีล) 3) สัคคกถา (พรรณนาสวรรค์) 4) กามาทีนวกถา (พรรณนาโทษความเลวทรามและความเศร้าหมองแห่งกามทั้งหลาย) และ 5) เนกขัมมานิสังสกถา (พรรณนาอานิสงส์ในความออกไปจากกามทั้งหลาย) จึงได้สละเรือนออกบวช วันหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระศาสดาถวายบังคมแล้วทูลถามว่า “พระเจ้าข้า ในพระศาสนานี้ มีฐานะกี่ย่าง พระศาสดาตรัสตอบว่า “ภิกษุ ฐานะมี 2 อย่าง คือ คันถฐานะ (กบ) วิปัสสนาฐานะ เท่านั้น.” เมื่อพระมหาบาลทูลว่า ข้าพระองค์บวชแล้วแต่เมื่อแก่ ไม่สามารถจะบำเพ็ญคันถฐานะให้บริบูรณ์ได้ แต่จักบำเพ็ญวิปัสสนาฐานะให้บริบูรณ์ ขอพระองค์ตรัสบอกพระกรรมฐานแก่ข้าพระองค์เถิด ลำดับนั้น พระศาสดาได้ตรัสบอกพระกรรมฐานตลอดถึงพระอรหัตแก่พระมหาบาล ท่านถวายบังคมพระศาสดาแล้ว นำพาภิกษุ 60 รูปที่จะไปกับตนแล้วออกเดินทางไปตลอดทาง 120 โยชน์ ถึงบ้านปลายแดนหมู่ใหญ่มากหนึ่ง และได้อยู่จำพรรษาที่หมู่บ้านนั้น อยู่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน โดยได้แรงความเพียรอธิษฐานจิตสมาทานเนสัชชิกฤตงค์คือไม่ให้หลังแตะพื้น (ไม่นอน) ตลอดพรรษา ในเดือนสุดท้ายก่อนออกพรรษา ปรากฏว่าดวงตามีน้ำตาไหลจากดวงตาตลอดเวลา ถ้าไม่รีบรักษาอาจทำให้ดวงตาบอดสนิทได้ พระลูกศิษย์ที่อยู่จำพรรษาด้วย ให้หมอรักษาตามาหยอดยารักษาดวงตาให้ท่าน โดยการรักษาหมอรักษาดวงตาให้ท่านนอนหยอดยาที่ดวงตา การรักษาจึงจะได้ผล แต่ท่านพระมหาบาลก็ไม่ยอมเสียสัจจาธิษฐานที่ได้ตั้งไว้ สุดท้ายดวงตาท่านก็บอดดับสนิทไปพร้อมกับบรรลุนิพพาน ท้ายกิลเลสาสะดับสนิทสิ้นเชื้อไป ท่านบรรลุเป็นพระอรหันต์ประเภทสุกขวิปัสสเก ตั้งแต่นั้นมา ท่านได้รับสมัญญานามใหม่ว่า พระจักขุบาลเถระ

เมื่อเป็นดังนั้น พวกภิกษุจึงอ้อนวอนให้พระศาสดาตรัสเล่าถึงกรรมเก่าของท่าน ได้ฟังว่า ในอดีตที่ทำให้ท่านตาบอดรักษาไม่หายนั้น เพราะในอดีตชาติหนึ่งของท่าน ได้เกิดเป็นหมอรักษาดวงตาให้กับคนทั่วไป วันหนึ่งได้ไปรักษาดวงตาให้หญิงสาวตาบอดคนหนึ่ง ซึ่งหญิงสาวคนนั้นรักษามาหลายที่แล้วแต่ก็ไม่หาย เมื่อท่านรับรักษา หญิงสาวจึงได้ให้คำมั่นสัญญาว่า ขอเพียงรักษาให้ดวงตากลับมามองเห็นปกติได้ นางพร้อมด้วยลูกชายลูกสาวจะยอมตนเป็นทาสท่าน ต่อมา ดวงตาของนางเริ่มกลับมามองเห็นชัดแจ้งขึ้นเรื่อยๆ ใกล้หาย เริ่มคิดไม่เชื่อเพราะไม่อยากเป็นทาสของหมอ เมื่อหมอลามว่าตาเริ่มดีขึ้นหรือยัง นางก็โกหกกว่ายังไม่ดีขึ้น หมอเริ่มสงสัยและไม่ไว้วางใจหญิงสาวคนนั้น เมื่อรักษาแล้วถามครั้งใดก็ได้คำตอบเหมือนเดิม หมอก็เชื่อว่าลูกหญิงสาวคิดไม่เชื่อหลอกลวงเสียแล้ว ก็ใส่ยาหยอดตาครั้งสุดท้ายให้นางตาบอดสนิทไปเลย สุดท้ายหญิงสาวคนนั้นก็ตาบอดสนิทไม่กลับมามองเห็นอีกเลย นี่เป็นบุพพกรรมในอดีตชาติของท่านพระจักขุบาลเถระที่ทำให้ตาบอดสนิทในชาติปัจจุบัน

หลักธรรมจากเรื่องพระจักขุบาลเถระที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี และพิธีกรรมของคนไทย

วัฒนธรรม ประเพณี และพิธีกรรมเป็นกระจกที่ส่องสะท้อนถึงวิถีการเป็นอยู่ของผู้คนในสังคมนั้น ๆ ในแต่ละภาคส่วน คติความเชื่อและพิธีกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย ล้วนมาจากเรื่องเล่าที่มาจากคัมภีร์หรือรศกถาธรรมบทซึ่งเป็นแม่แบบที่สำคัญอย่างมากในการปฏิบัติตนตามขนบธรรมเนียมประเพณี เพราะในเรื่องเล่าในคัมภีร์หรือรศกถาธรรมบท จะเป็นเรื่องของ การประพตติตนให้อยู่ในกรอบแห่งศีลธรรม จริยธรรม ซึ่งเป็นเรื่องของ การประพตติปฏิบัติตามหลักทางพระพุทธศาสนา คนไทยนิยมยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี เพราะมีความเชื่อความศรัทธา ดังนั้น ในเรื่องพระจักขุบาลเถระ ถือว่าเป็นเรื่องเล่าที่มีหลักธรรม ความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรมที่น่าสนใจ โดยผู้เขียนได้จำแนกไว้เป็นประเด็นศึกษาดังนี้คือ (1) ความเชื่อเกี่ยวกับเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ (2) การอธิษฐานขอพรและการตั้งสัจจาธิษฐานของพระจักขุบาลเถระ (3) ความเชื่อเรื่องกรรม ที่ทำให้พระจักขุบาลเถระตาบอด (4) แนวทางในการนำหลักธรรมที่ได้มาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาสังคมในยุคปัจจุบัน

1) ความเชื่อเกี่ยวกับเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ

คนที่มีศรัทธาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กระทำสิ่งใดด้วยใจที่เชื่อมั่น ย่อมได้รับผลที่น่าพอใจ เนื้อหาและหลักธรรมเกี่ยวข้องกับศรัทธาและจิตที่มั่นคงในพิธีบนบานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เชื่อ

เกี่ยวกับเทวดาผู้สิงอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ เหมือนกับเศรษฐีมหาสุวรรณขอลูกชายจากต้นไม้มงคลดีลสิทธ์ “มีเรื่องเล่าว่า เศรษฐีชื่อว่ามหาสุวรรณ อาศัยอยู่ในเมืองสาวัตถี เป็นคนร่ำรวยมีทรัพย์สมบัติมากมาย แต่ยังไม่มียูสสสกล วันหนึ่ง เขาไปอาบน้ำแล้วเดินกลับบ้าน ระหว่างทางพบต้นไม้มงคลต้นหนึ่ง มีกิ่งใบสมบูรณ์ เขาเชื่อว่ามีเทวดาอาศัยอยู่ จึงให้คนบริวารทำความสะอาดรอบต้นไม้มงคลให้ทั่วทั้งต้น เกลี้ยทรงรายมากลบให้เรียบ ปักธงชัยและธงแผ่นผ้าไว้ประดับประดาให้สวยงามอลังการนำศรียา แล้วก็อธิษฐานขอลูกจากเทวดา โดยว่า ถ้าเขาได้ลูกชายหรือลูกสาวแล้วจะมาแก้บน ต่อมาภรรยาของเขาก็ตั้งครรภ์ มหาสุวรรณเศรษฐีก็ได้ดูแลภรรยาของเขาอย่างดี จนครบ 10 เดือน นางก็คลอดลูกชาย เขาได้ตั้งชื่อว่า “เด็กชายปาละ” เพราะเชื่อว่าอาศัยต้นไม้มงคลที่ตนรักษาเป็นอย่างดี จึงได้ลูกชาย ต่อมา เขาก็ได้ลูกชายอีกคน ตั้งชื่อว่า “เด็กชายจุลบาล” จึงเปลี่ยนชื่อลูกชายคนโตเป็น “เด็กชายมหาบาล” เมื่อลูกชายโตพอจะมีคู่ครองได้ พ่อแม่ก็ให้แต่งงานมีครอบครัว ครั้นพ่อแม่ตายไปแล้ว ญาติก็แบ่งสมบัติทุกอย่างให้หลานทั้งสองคน” (มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2550 : 3-4)

จะเห็นได้ว่าพิธีบนบานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์นี้ ว่าตามวิวัฒนาการทางศาสนาแล้ว เป็นความเชื่อที่มีมาพร้อมกับพัฒนาการของมนุษย์ มีมาก่อนศาสนา อาจเกิดตั้งแต่ยุคที่มนุษย์ยังอยู่ในโลกที่เต็มไปด้วยความโหดร้ายของธรรมชาติ ต้องเผชิญกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติรอบตัวที่ยังไม่รู้และเข้าใจ ไม่ว่าจะเป็นความมืดในยามค่ำคืน ความสว่างของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ เป็นต้น มนุษย์จึงยอมรับอำนาจของธรรมชาติ (เสถียร พันธะรังษี, 2534 : 17) เรียกว่า การยอมรับความศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ โดยเชื่อว่าธรรมชาติศักดิ์สิทธิ์ บริสุทธิ์ วิเศษกว่าตน มีอำนาจทำให้เกิด-ตาย ชั่ว-ดีได้ ควรแก่การเคารพ เช่นสังเวศ เมื่อมนุษย์เชื่อ กลัวและต้องการความช่วยเหลือมากเข้า ธรรมชาติก็กลายเป็นเทพหรือพระเจ้าผู้ที่มีอำนาจ มนุษย์ต้องเคารพยำเกรง ทำให้พอใจ มีความเชื่อว่ามีชีวิตในทุกอย่าง (เสถียร พันธะรังษี, 2534 : 25) คือ เชื่อว่าไม่เพียงมนุษย์และสัตว์ที่มีชีวิต แม้แต่ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น ก็มีชีวิตกำกับอยู่ด้วย มีทุกอย่างที่มนุษย์มี มนุษย์กับธรรมชาติจึงมีความสัมพันธ์กันมาก รู้สึกว่าธรรมชาติน่าจะชอบให้รัก ให้อ่อนน้อมเอาใจ เช่นกับมนุษย์ ต้องทำให้ถูกใจ จะได้บันดาลสิ่งที่ต้องการให้ ก่อให้เกิดการบูชาธรรมชาติ ติดสินบนธรรมชาติ ให้บันดาลสิ่งที่ต้องการ จนธรรมชาติเป็นเทพเจ้าและทำการบูชาบรรพบุรุษ (เสถียร พันธะรังษี, 2534 : 27) เพราะเชื่อว่าผู้มีคุณ โดยเฉพาะบิดามารดา ท่านเคยให้ความอบอุ่นปลอดภัย เป็นบุพการี เมื่อท่านตายจากไป ยังรู้สึกผูกพัน อยากให้ท่านมาอยู่ใกล้ ผสมผสานกับความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณ โดยเชื่อว่าท่านอาจตายไปเกิดเป็นเทพ หรือวิญญาณ

ยังคงอยู่ท่านคงคุ้มครองให้โชคลาภ ความอุดมสมบูรณ์ได้ จึงเช่นสรวงบูชาด้วยสิ่งที่ท่านชอบ ขณะมีชีวิตอยู่ เกิดเป็นประเพณีบูชาบรรพบุรุษสืบต่อมา

ดังนั้น ความเชื่อที่กล่าวมา จึงเป็นสิ่งที่มนุษย์ทำมานาน ไม่อาจประมาณกาลได้ ผังอยู่ในสายเลือด อยู่ในจิตใต้สำนึกของมนุษย์ ไม่อาจจะลืมเลือนลบล้างได้ สมัยพุทธกาลก็ยังมีอยู่อย่างเหนียวแน่น ดังที่เศรษฐีเชื่อว่าหาสุวรรณได้เชื่อว่าต้นไม้ใหญ่มีเทวดาอาศัยอยู่ จึงได้ทำการบนบานต่อต้นไม้ที่คิดว่าเป็นที่สถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือ แม้ในปัจจุบัน คนก็ยังเชื่อและปฏิบัติเหมือนกับที่บรรพบุรุษทำ อีกทั้งความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ที่เชื่อเกี่ยวกับเทพเจ้าทางพระพุทธศาสนาที่เชื่อเกี่ยวกับเทวดา จึงไม่ใช่เรื่องแปลก งามาย ไร้เหตุผล สังคมไทยต้องอยู่กับธรรมชาติที่ไม่มีความแน่นอน จึงเชื่อว่าธรรมชาติศักดิ์สิทธิ์ให้คุณให้โทษได้ในธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นต้นไม้ ภูเขา หรือจอมปลวก ก็มีเทวดาสถิตอยู่ สามารถบันดาลสิ่งที่ต้องการได้ การบูชาบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว ก็ยังทำอยู่ในสังคมไทย ซึ่งความเชื่อและการบนบานอ้อนวอนเป็นสิ่งที่ยากจะลบเลือนออกไปจากสังคมไทย การจะปฏิเสธความเชื่อต่าง ๆ ในสังคมไทย โดยจะให้ยึดหลักเหตุผลอย่างเดียวคงไม่ได้ เพราะในชีวิตประจำวันของเราถูกสอนถูกกล่อมเกลียดด้วยระบบความเชื่อเริ่มตั้งแต่ในสถาบันครอบครัว คนไม่มีลูกก็ไปบนบานขอลูก ขอเพศชายเพศหญิงให้ลูก ขอให้ลูกสมบูรณ์แข็งแรง ซึ่งความเชื่อเหล่านี้เข้ามามีบทบาทในการดำเนิน ชีวิตเป็นอย่างมาก ทำให้สังคมไทยมีความเชื่อการบนบานทำให้เกิดการเคารพนับถือเจ้าพ่อเจ้าแม่ต่าง ๆ มากมายเกิดขึ้น

2) การอธิษฐานขอพรและการตั้งสัจจาธิฐานของพระจักขุบาลเถระ

การอธิษฐานขอพรของเศรษฐีมหาสุวรรณเพื่อขอลูกจากต้นไม้ หรือแม้แต่การตั้งใจด้วยสัจจาธิฐานด้วยการสมาทานเนสัชชีกังคฤตงค์ไม่หลับนอนตลอดภายในพรรษาของพระจักขุบาลเถระนั้นก็มิอทธิพลต่อวัฒนธรรมไทยด้วยเช่นกัน เห็นได้จากสังคมไทยที่มีการตั้งใจอธิษฐานขอพรต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น แต่การอธิษฐานของพระจักขุบาลเถระเป็นการตั้งใจเพื่อที่จะทำสิ่งนั้น หากได้เป็นการอธิษฐานอ้อนวอนเพื่อให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ช่วยให้ตนประสบความสำเร็จไม่ การที่พระจักขุบาลเถระได้ตั้งใจอธิษฐานก็คือการมุ่งมั่นเพื่อจะทำสิ่งนั้น ๆ ด้วยตนเองให้ประสบความสำเร็จถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของตนคือความเป็นแห่งพระอรหันต์ตามแนวทางพุทธศาสนา ทั้งนี้ได้มีผู้ให้ความหมายของการอธิษฐานไว้ ดังนี้

อธิษฐานในพระไตรปิฎกหมายถึงธรรม หรือสิ่งที่ควรตั้งไว้ในใจ มี 4 ประการคือ

1) ปัญญาอธิษฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือปัญญา) 2) สัจจาธิฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือ

สั่งจะ) 3) จาคาธิฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคือจาคะ) 4. อุปสมาธิฐาน (ธรรมที่ควรตั้งไว้ในใจคืออุปสมะ) (ที.ปา. 11/311/290)

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ได้นิยามคำว่า “อธิฐาน” หมายถึง ความตั้งใจมั่น, การตัดสินใจเด็ดเดี่ยว, ความมั่นคงเด็ดเดี่ยว, แนวแนในทางดำเนินจุดมุ่งหมายของตน ในภาษาไทยมักใช้ในความหมายว่า ความตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, ความตั้งใจปรารถนา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543 : 364) ส่วนในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้นิยามความหมายของ “อธิฐาน” ว่า หมายถึง การตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง, ตั้งจิตปรารถนา, ตั้งจิตขอร้องต่อสิ่งที่ตนถือว่าศักดิ์สิทธิ์เพื่อผลอย่างใดอย่างหนึ่ง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542 : 1325) อีกทั้งพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2555 : 331) ได้กล่าวถึงเรื่องอธิฐานกับการอ้อนวอนไว้ว่า เวลานี้ คนไทยทั่วไปก็เข้าใจคลาดเคลื่อนผิดพลาดไปในความหมายของ “อธิฐาน” มักนึกถึงอธิฐานในความหมายที่เป็นการอ้อนวอนปรารถนา ซึ่งจะเห็นว่า ความหมายแรกตรงกับความหมายของคำสอนทางพระพุทธศาสนา ส่วนในสองความหมายหลังเป็นความหมายในภาษาไทยหรือตามความเข้าใจของคนไทย

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (2534 : 75-76) ทรงให้ความหมายของอธิฐานตามคำสอนทางพระพุทธศาสนาไว้ว่า 1) การยืนหยัดอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง 2) การกำหนดความตั้งใจ รวมทั้งความคิดหรือความรู้สึกของตนเองอยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างมั่นคง 3) การตั้งใจปฏิบัติการหรือดำเนินการอย่างหนึ่งอย่างใดตามที่ตนเองกำหนดอย่างมั่นคง

สรุปได้ว่า คำว่า อธิฐาน มีความหมายที่ตรงกันคือการตั้งใจปรารถนาโดยมีความแน่วแน่ เด็ดเดี่ยว และมีจุดมุ่งหมายเพื่อผลอย่างใดอย่างหนึ่ง การขอความสำเร็จสมหวังจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เหมือนจะไม่ต่างจากการมีความตั้งใจให้ไปถึงจุดหมาย ในพระพุทธศาสนาเรียกการตั้งเป้าหมายเพื่อให้ไปถึงนั้นว่า “อธิฐาน” ดังเช่นเศรษฐีมหาสุวรรณ์ผู้เป็นบิดาของนายมหาปาละได้เชื่อว่าการอธิฐานเพื่อบนบานขอพรให้ได้ลูกจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือจะมีโอกาสที่จะประสบผลสำเร็จได้ และการอธิฐานนั้นก็ประสบความสำเร็จจริง ๆ อย่างไรก็ตาม หากสิ่งศักดิ์สิทธิ์สามารถช่วยดลบันดาลให้แก่ผู้ที่บนบานศาลกล่าวได้จริง คงต้องมีเงื่อนไข หรืออยู่ภายใต้กฎแห่งกรรมก็ได้ เพราะมนุษย์ทุกคนบนโลกไม่มีใครสามารถหนีกฎแห่งกรรมได้ การอธิฐานด้วยความเข้าใจในเรื่องไหน ๆ ก็ตาม ก็ไม่ได้ขัดแย้งกับหลักการทางพระพุทธศาสนาอย่างรุนแรง เพราะผู้อธิฐานเพื่อบนบานเป็นเพียงกุศโลบายหรือเครื่องมือในการทำบุญและให้

กำลังใจในการทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้ประสบความสำเร็จ หรือการตั้งใจอธิษฐานด้วยจิตใจที่แน่ว
 แนอย่างพระจักขุบาลเถระที่ตัวเองตั้งสัจจาธิษฐานสมาทานเนสัชชิกธุดงค์ สมาทานการนั่งเป็น
 วัตร คือ ต้องลุกขึ้นเดินจงกรมให้ได้ยามหนึ่งในบรรดาสามทั้งสามแห่งราตรี เพราะในสัณนิบาต
 นั้น อิริยาบถนอนย่อมไม่สมควรแก่ผู้บำเพ็ญเนสัชชิกธุดงค์ ท่านจึงไม่นอนตลอดภายใน
 พรรษาจนต้องตบอดพร้อมกับได้บรรลุพระอรหันต์ จึงเป็นความสำเร็จที่เกิดจากการกระทำ
 ของตัวเองด้วยแรงอธิษฐานหรือความตั้งใจแน่วแน่

3) ความเชื่อเรื่องกรรมที่ทำให้พระจักขุบาลเถระตบอด

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสอนให้พุทธศาสนิกชนเชื่อในเรื่องของกรรม คือ เมื่อ
 กระทำการเช่นใด ก็ย่อมได้รับผลเช่นนั้น สิ่งที่เกิดขึ้นกับชีวิตของแต่ละคนจึงเป็นเรื่องของวิบาก
 กรรมที่ตัวเองทำไว้ในทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายและมุมมองเกี่ยวกับหลักกรรม
 ดังนี้

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม ได้ให้ความหมายของกรรมว่า หมายถึง
 การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาทางกายก็ตาม ทางวาจาก็ตาม ทางใจก็ตาม ซึ่งประกอบด้วย
 กุศลกรรมและอกุศลกรรม โดยที่กุศลกรรม หมายถึง กรรมที่เป็นกุศลหรือกรรมดี และ
 อกุศลกรรม หมายถึง กรรมที่เป็นอกุศลหรือกรรมชั่ว (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต),
 2556 : 60) ดังมีในพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรม บุคคลคิดแล้วจึง
 ทำกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ” (อง.ฉก. 22 /63/577) หมายถึง กรรมที่บุคคลทำโดยมี
 เจตนา ดังนั้น กรรมจึงเกิดจากการกระทำของตัวเอง ไม่ใช่มีใครมากำหนด การกระทำดี
 เรียกว่า กรรมดีหรือบุญ การกระทำชั่ว เรียกว่า กรรมชั่วหรือบาป ในการกระทำทุกอย่างย่อมมี
 ผล เรียกว่า วิบาก ที่บุคคลผู้กระทำจะต้องเป็นผู้รับ ดังมีข้อความว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด
 ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้ทำกรรมดี ย่อมได้ผลดี ผู้ทำกรรมชั่ว ย่อมได้ผลชั่ว” (ส.ส. 15/256/374)
 นอกจากนั้น การแสดงทัศนะเรื่องกรรมนี้ได้มีผู้ให้ความหมายไว้อีกว่า ตามคำสอนเรื่องกรรม
 ของพระพุทธศาสนาเถรวาท มนุษย์ล้วนเป็นไปตาม “กรรมลิขิต” ไม่ใช่ “พรหมลิขิต” หรือ
 “พระเจ้าลิขิต” และสามารถแก้ไขหรือกำหนดวิถีชีวิตใหม่ได้ ซึ่งจากคำสอนนี้เองทำให้มนุษย์มี
 สถานภาพสูงส่ง เพราะสามารถกำหนดวิถีชีวิตตนเองว่าจะเป็นอย่างใด ไม่ต้องอาศัยการอ่อน
 วอนและการดลบันดาลจากสิ่งอื่นใด ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในอาหารสูตรว่า เรามี “อาร์พก
 ธาตุ” คือความริเริ่มหรือการเริ่มต้นใหม่ (ส.ม. 19/232/164) ซึ่งแสดงนัยว่า เราสามารถเลือก
 หรือกำหนดวิถีชีวิตของตัวเองได้ (วัชรระ งามจิตรเจริญ, 2552 : 267)

ในเรื่องพระจักษุบาลนั้นท่านได้ตั้งสัจจาธิฐานสมาทานเนสัชชิกธุดงค์ตลอดไตรมาส คือไม่หลับตานอนตลอดภายในพรรษา เมื่อเดือนแรกผ่านไป โรคตาก็เกิดขึ้น น้ำตาไหลออกจากดวงตาทั้งสองข้าง ท่านก็ยังคงบำเพ็ญสมณธรรมตลอดราตรี หมอได้ปรุรงยาหยอดตาให้กับพระจักษุบาลและบอกให้ท่านนอนหยอด แต่ท่านได้ถือสัจจะว่าจะไม่นอนตลอดพรรษา จึงได้นั่งหยอดตา โรคตาจึงไม่หาย ท่านก็ไม่ทำตามคำแนะนำของหมอ หมอจึงบอกเลิกไม่รักษาท่านอีกต่อไป ส่วนพระจักษุบาลยังคงรักษาสัจจะเหมือนเดิมจึงได้กล่าวเตือนตนเองว่า “ณะปาลิตะผู้มีอายุ ท่านจงว่ามาก่อน ท่านจักเห็นแก่จักขุหรือจักเห็นแก่พระพุทธานุสสา ก็ในสังสารวัฏอันมีที่สูดอันใครตามค้นไปก็รู้ไม่ได้ การคณน้านับตัวท่านผู้บอดด้วยจักขุหาไม่ และพระพุทธานุสสาทั้งหลายก็ล่วงไปหลายร้อยหลายพันพระองค์แล้ว ในพระพุทธานุสสาเหล่านั้น พระพุทธานุสสาแม้แต่พระองค์เดียวก็กำหนดไม่ได้ ท่านได้ผูกใจไว้แต่วินิจฉัยว่า จักไม่นอนจนตลอด 3 เดือนภายในฤดูฝนนี้ เหตุฉะนั้น จักขุของท่านฉิบหายเสียหรือแตกเสียก็ตามเถิด ท่านจงทรงแต่พระพุทธานุสสาไว้เถิดอย่าเห็นแก่จักขุเลย” เมื่อกล่าวสอนกตัญญูได้ภาสิตคาถาเหล่านี้ว่า “จักขุที่ท่านถือว่าของตัวเสื่อมไปเสียเถิด หูก็เสื่อมไปเสียเถิด กายก็เป็นเหมือนกันอย่างนั้นเถิด, แม้สรรพสิ่งอันอาศัยกายนี้ก็เสื่อมไปเสียเถิด ปาลิตะ เหตุไฉนท่านจึงประมาทอยู่” (มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2550 : 12-15) นี่เป็นสาเหตุที่ทำให้ท่านดาบอดเนื่องด้วยการปฏิบัติตัวของท่านที่เป็นอัตตภิสมณญาณุโยคคือการทรมานตนให้ลำบากจนทำให้ดวงของท่านต้องบอด แต่ในเรื่องตอนท้ายพระพุทธานุสสาเล่าถึงกรรมของพระจักษุบาลถึงการที่ดวงตาของท่านบอดก็เพราะว่าเกิดจากกรรมในอดีตของท่าน กล่าวกันว่าในอดีตชาติท่านพระจักษุบาลได้เคยเป็นหมอรักษาดวงตา ท่านได้รักษาดวงตาให้หญิงคนหนึ่งซึ่งบอดมานาน หญิงคนนั้นได้ทำสัญญาไว้กับท่านว่า ถ้ารักษาดวงตาหายจะยอมเป็นคนรับใช้ตลอดชีวิต ท่านพระจักษุบาลจึงรักษาจนดวงตาหายสามารถมองเห็นดี แต่หญิงคนนั้นกลับบอกว่า ดวงตาของนางมองไม่เห็นและปวดมากกว่าเดิม เพราะกลัวว่าจะได้เป็นคนรับใช้ตลอดชีวิต ท่านพระจักษุบาลทราบ ว่า หญิงคนนี้ลวง จึงได้ปรุรงยาหยอดตาให้นางอีก ทำให้ดวงตาของหญิงนั้นบอดดังเดิม ด้วยผลกรรมนั้นในชาตินี้จักขุของท่านพระจักษุบาลจึงบอด (มหาหมกุฏราชวิทยาลัย, 2550 : 28-29) แต่อีกนัยหนึ่ง กรรมที่บุคคลทำถ้าไม่มีเจตนาที่ไม่ถือว่าเป็นกรรม ดังเช่นในตอนที่มีพระจักษุบาลเถระได้เดินจงกรมอยู่ ณ ที่จงกรมแห่งหนึ่ง ด้วยตาที่บอดสนิทก็ได้เหยียบแมลงเม่าตายเป็นอันมาก เหล่าภิกษุได้เดินทางมาเพื่อจะเยี่ยมท่าน และได้เห็นกรรมของพระจักษุบาลเถระทำไว้ จึงได้พากันตำหนิติเตียน

เรื่องทราบถึงพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ตรัสถึงความไม่มีเจตนาของพระอรหันต์ ในอันที่จะทำให้สัตว์เหล่านั้นตาย (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2550 : 27-28)

แนวทางในการนำหลักธรรมที่ได้มาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาสังคมในยุคปัจจุบัน

ในยุคปัจจุบัน มนุษย์เรียนรู้ที่จะปรับตัวให้อยู่รอดในสภาพแวดล้อมนั้น ๆ และเมื่อไหร่ก็ตามที่สภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปหรือมีเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นที่ส่งผลกระทบอย่างมากต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ มนุษย์เราก็จะมีการปรับตัวใหม่อีกครั้งเพื่อความอยู่รอด ดังนั้น การใช้ชีวิตประจำวันจึงจำเป็นต้องป้องกันตัวเองเพื่ออยู่รอดด้วยการปรับวิถีการดำรงชีวิตแบบใหม่ จนกลายเป็นปกติและควบคู่ไปกับการเสริมภูมิคุ้มกันด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยนำหลักธรรมที่ได้จากอรรถกถาธรรมบทเรื่องพระจักขุบาลเถระมาประยุกต์ใช้ในยุคปัจจุบัน โดยมีประเด็นสรุปได้ดังนี้

1) **ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์** ที่จริงนั้นความเชื่อนี้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตคนไทยในปัจจุบัน เพราะเมื่อตนประสบทุกข์ แต่ไม่สามารถที่จะหาที่พึ่งได้ จึงได้หันหน้าไปพึ่งสิ่งต่าง ๆ เชื่อว่าไม่เพียงมนุษย์และสัตว์ที่มีชีวิต แม้แต่ต้นไม้ ภูเขา แม่น้ำ เป็นต้น ก็มีชีวิตกำกับอยู่ด้วย มีทุกอย่างที่มนุษย์มี มนุษย์กับธรรมชาติจึงมีความสัมพันธ์กันมาก เหตุนั้น เมื่อมนุษย์มีความเชื่อว่าภูตผีเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีจริง จึงได้ขอพรวิงวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นโดยหวังว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนบูชานั้นจะบันดาลให้ผลตามที่ปรารถนาได้ ซึ่งความเชื่อเหล่านี้เข้ามามีบทบาทในการดำเนินชีวิตเป็นอย่างมาก ทำให้สังคมไทยมีความเชื่อเรื่องการบนบานทำให้เกิดการเคารพนับถือต้นไม้ เจ้าพ่อเจ้าแม่ต่าง ๆ มากมายเกิดขึ้น แสดงให้เห็นว่า ตรงนี้เป็นความเชื่อที่มาร่วมกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และชาวพุทธไทยก็นำมาผนวกเข้า จนปัจจุบันนี้เป็นความเชื่อของชาวพุทธไทยกระแสหลักไปแล้ว ทั้งที่ความจริง การอธิษฐานเช่นนั้นอาจจะผิดหลักการทางพระพุทธศาสนาก็ได้ เพราะ พระพุทธศาสนาสอนให้อธิษฐานต่อเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น เช่น อธิษฐานต่อเทวดา เพื่ออ้างเป็นสักขีพยานเพื่อจะทำหรือเพื่อเป็นกำลังใจในการทำ เหมือนที่ พระโศภิต์ทรงอ้างพระแม่ธรณีในการทำผีสางเพื่อชนะมาร อย่าปล่อยให้สถานการณ์ต่างๆ ทำให้จิตใจของพุทธศาสนิกชนอ่อนแอไขว้เขว จนลืมหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา

2) **การอธิษฐาน** แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างอธิษฐานขอและอธิษฐานทำอย่างแรกเป็นแนวคิดเทวนิยม อย่างหลังเป็นแนวคิดอเทวนิยม พระพุทธศาสนาเป็นแนวคิดอเทวนิยม อย่างแรกเราได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เพราะเศรษฐกิจมหาอำนาจของฮินดู ลูกันนั้น ขอบข่ายได้อิทธิพลของพราหมณ์ก่อนพระพุทธศาสนา ส่วนการอธิษฐานของพระจักขุบาล

เถระนั้น เป็นการอธิษฐานเพื่อทำตามหลักการทางพระพุทธศาสนา เหมือนเช่นที่พระโพธิสัตว์ทรงอธิษฐานบำเพ็ญพระบารมีตลอด 4 อสงไขย แสนกัป

3) แนวคิดเรื่องกรรม คนไทยนั้นมีความเชื่อเรื่องกรรมทั้งที่เป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรม โดยศาสนาพุทธได้นำเอาคำสอนเรื่องกรรมเข้าเกี่ยวข้อง ถ้าหากไม่สอนเรื่องของกรรมแล้ว พุทธศาสนาก็ไม่อาจดำรงอยู่ในภาวะที่เหมาะสมของตนต่อไปได้ ตามหลักคำสอนของศาสนาพุทธสอนในเรื่องของการทำกรรมดี เช่น เราทำกรรมดีย่อมได้ดี ทำกรรมชั่วย่อมได้ชั่ว แต่คนไทยกลุ่มหนึ่งก็มองว่า ทำกรรมดีไม่ได้ดี ทำกรรมชั่วได้ดีมีถมไป ฉะนั้นเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรมจึงมีลักษณะสลับซับซ้อน ละเอียดย่อยยากที่คนทั่วไปจะเข้าใจได้อย่างถูกต้อง ดังเช่นพระจักขุบาลเถระได้เสวยผลกรรมเก่าของตน แม้ว่าบรรลुพระอรหันต์แล้วแต่ก็ยังไม่สามารถพ้นจากกรรมเก่าของตัวเองได้ หรือมองอีกมุมหนึ่งคือกรรมที่ส่งอาจจะเป็นส่วนที่ตนเองสร้างขึ้นมาก็มี การรับรู้สุขหรือทุกข์ย่อมเป็นผลมาจากการกระทำของตนเอง ไม่มีใครมาบันดาลให้เราเสวยสุขหรือทุกข์ได้ ดังนั้น คำสอนเรื่องของกรรมก็ยังมีอิทธิพลต่อความเชื่อของคนไทยอยู่ไม่น้อย

บทสรุป

จากการศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในธรรมบทเรื่องพระจักขุบาลเถระที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อและวัฒนธรรมเพื่อการประยุกต์ใช้ในสังคมไทยยุคปัจจุบัน สรุปได้ว่า พระธรรมบทเป็นคัมภีร์อรรถกถาที่พระอรรถกถาจารย์ได้นำหัวข้อธรรมที่ปรากฏในรูปของคาถาในพระไตรปิฎกมาอธิบายขยายความเพื่อให้เข้าใจความหมายที่แฝงนัยลึกซึ้งในพระคานานั้น ๆ ได้ง่ายขึ้น โดยอาศัยเค้าโครงเรื่องราวที่ปรากฏในสมัยพุทธกาลและใกล้เคียง หรือเรื่องราวที่เคยปรากฏในอดีตมาอธิบายพระคาถา เป็นคัมภีร์ที่ทรงคุณค่าในหลายด้าน เช่น ด้านประวัติศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมศาสตร์ โหราศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี แนวคิด ความเชื่อ และมีอิทธิพลต่อแนวคิด ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี ของหลายภูมิภาคทั่วโลก ที่รับพระพุทธศาสนาจากอารยธรรมอินเดีย โดยเฉพาะในสังคมไทย ซึ่งมีการศึกษา เรียนรู้ เผยแผ่คัมภีร์อรรถกถาตั้งแต่วัยรุ่นชั้นสูง สู่ชนชั้นล่างมานานหลายร้อยปี ยังมีความคุ้นเคย แนบแน่น และเกี่ยวโยงกับคัมภีร์ดังกล่าวมากมาย แทรกซึมสู่ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นในรูปแบบต่าง ๆ ผสานเป็นวิถีชีวิตอันทรงคุณค่าที่มีอัตลักษณ์เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน แต่จะอย่างไรก็ดี การศึกษาเรียนรู้หรือการสืบทอดความเชื่อที่ผสานแนวคิดในคัมภีร์ธรรมบท ต้องใช้สติปัญญาเป็นเครื่องกำกับอย่างยิ่ง เพราะคัมภีร์นี้ ผสานแนวคิด และวิถีชีวิตของประมุขชนในท่ามกลาง

พหุวัฒนธรรม การจะเชื่อ หรือนำความเชื่อไปใช้ ควรต้องพิจารณาไตร่ตรองให้ถี่ถ้วน มิฉะนั้น จะกลายเป็นนำความเชื่อภายนอกมาปนเปื้อนความเชื่อหลักของตนจนเสียรูปทรงและความหมายเดิม

เอกสารอ้างอิง

- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), (2543), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), (2556). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. (พิมพ์ครั้งที่ 24). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2555). พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร: ธรรมะอินแทรนด์. น. 331 ยังไม่มีในบรรณานุกรม
- มหามกุฏราชวิทยาลัย, (2550). ธมมปัทมฐกถา (ปฐม ภาค). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2550). พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค 1. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2542. กรุงเทพมหานคร: บริษัทนามิบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด.
- วัชร งามจิตรเจริญ, (2552). พุทธศาสนาเถรวาท. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. (2534). ทศบารมีในพระพุทธานุภาพเถรวาท. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (อูปสมมหาเถร), (2545). งานวิจัยการศึกษาเชิงวิเคราะห์ พระคาถาธรรมบท. กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์.
- เสถียร พันธะรังษี, (2534). ศาสนาโบราณ. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- F. Max Muller. (1973). The Dhammapada : A Collection of Verses, Delhi : Motilal Banarsidass, Introduction.

G.P. Malalasekara, (1958). The Pali Literature of Ceylon, Colombo : M.D. Gunasena & Co. Ltd.

Wilhelm Geiger, (1968). Pali Literature and Language, Delhi: Oriental Books Reprint.